

SZABÓ JUDIT

BALÁZS MÁRTON ÉS A HÁROMSZÉKI NÉPRAJZKUTATÁS

A magyar néprajzi tájak kutatását, kutatottságát összehasonlítva jól láthatók az egyenetlenségek, az időbeni eltolódások, az egyik-másik tájegység kutatásának divatja. Ha fellapozzuk a 20. század utolsó negyedében megjelent alapvető kézikönyveket, ahol a szócikkely után megjelölik a legfontosabb bibliográfiát, a *Háromszék* címszót követő szakirodalmi utalás eléggé szegényes.¹ Mindkét kiadvány két munkát jelöl meg.² 1960–1990, valamint 1990–2000 közötti időszakban több jelentős háromszéki gyűjtemény és részlettanulmány látott napvilágot, de ezt a korábbi bibliográfia nem tartalmazhatta.

Az alábbiakban Balázs Mártonról, a kissé méltatlanul elfeledett, szűkebb pátriánk szellemi munkásainak egyikéről szeretnék néhány dolgot elmondani, pontosítani a következő négy forrás alapján: Balázs Mártonnak a Kézdivásárhelyi Múzeumba letétbe helyezett, feldolgozatlan írásos hagyatéka; az Állami Levéltár sepsiszentgyörgyi fiókjánál található anyag; a Székely Nemzeti Múzeum irattára; és Balázs Márton 1942-ben megjelentetett munkája alapján.³

A háromszéki népi kultúra szellemi és tárgyi emlékeinek összegyűjtésében úttörő szerepe volt Balázs Mártonnak, aki kitűnő pedagógusként hovatartozástudatra, az anyanyelvi és népi kultúra iránti szeretetre, megbecsülésre ezáltal is nevelte tanulóit. Életének csak azokat a vonatkozásait említem a továbbiakban, amelyek népköltési-néprajzi gyűjtőmunkájával valamilyen módon összefüggnek. Hosszú életéből harmincöt esztendőit kézdivásárhelyi tanárként, iskolaigazgatóként töltött el. Nyugdíjas éveinek utolsó évtizedét (1937–48) Sepsiszentgyörgyön élte le és szoros kapcsolatban állt a Székely Nemzeti Múzeum munkatársaival, és amint magát nevezte, „igénytelen munkása” volt e nagy múltú intézménynek.

A népköltési-néprajzi gyűjtés iránti érdeklődését minden valószínűség szerint elsősorban Bartalus Istvánnak, az igen termékeny zenei szakírónak, zenetörténésznek, népzenei gyűjtőnek köszönheti.⁴ Az Európa-szerte zongoravirtuózként is ismert Bartalus gyermektelen özvegyember lévén, aki a félárva fiút atyai szeretettel fogadta házába és a budapesti tanárképző főiskola (Paedagogium) tanáraként szellemi irányítója is volt. A nyelv-

¹ MNL 1979. 479.; Kósa–Filep 1983. 106–107.

² Balázs 1942.; Kónsza 1957.

³ Szabó 1997. 88–103.; Állami Levéltár 76-os jelzet: Balázs Márton gyűjtemény; SzNM irattára 1937–47 közötti időszak.

⁴ Szabó 1997. 90.

és történettudományi tárgyak mellett két évet zongora szakon is elvégzett.⁵

Másik nagy, meghatározó tanáregyéniség a kiváló etnográfus, Hermann Antal volt, akinek megbízásából az ifjú tanárjelölt nyári szünetekben szülőföldjén, a Szilágyságban gyűjtött. Hermann Antal, aki 1891-ben az Ethnographia főszerkesztője volt, diákja munkáját meg is jelentette a szakfolyóiratban *Szilágysági néprajzi adalékok* címmel.⁶

A 19. század végén a fejlődő magyar néprajztudomány az érdeklődő történészhallgató számára egyfajta önmegvalósítási lehetőséget is megcsillantott. Minden valószínűség szerint tudomása volt az 1879-ben Cserey Jánosné Zathureczky Emília által életre hívott múzeumi gyűjteményről, amely a jelenlegi Székely Nemzeti Múzeum alapját képezte. A múzeumalapító nagyasszonyhoz később baráti és szoros munkatársi kapcsolat fűzte Balázs Mártont éveken át.

A főiskola elvégzése után közel egy évig a Szatmár megyei Aranyosmedgyesen házitánítóskodott. 1893. szeptember elsejével szülővárosa országgyűlési képviselőjének közbenjárása nyomán elfoglalta a kézdívsárhelyi Polgári Fiúiskola tanári állását. Magyar nyelvet-irodalmat és történelmet tanított. Már az első tanévben hozzászólt a környék tárgyi és szellemi néprajzi anyagának gyűjtéséhez-gyűjtetéséhez. Kézdívsárhelynek akkor még nem volt múzeuma és lehetséges, hogy Csereyné példáján felbuzdulva múzeumlétesítési szándéka is lehetett. Ezt látszik igazolni az a tény is, hogy az 1932. szeptember 4-én dr. Ikafalvi Diénes Ödön által megnyitott Kézdívsárhelyi Múzeumnak átadta az általa gyűjtött anyag egy részét és később is adományozott.⁷

Ebben a korszakban, a 19–20. század fordulóján még a gyorsan polgárosodó Háromszéken is, tárgyi és szellemi néprajzi anyag gyűjtésére bőven nyílt alkalom, hiszen még minden háznál (gyakran már használaton kívül), de még mindig hatalmas, elfekvő anyag volt. Még a népszokások is élők voltak, főleg Felső-Háromszéken, ahonnan a fiúiskola tanulói jöttek továbbtanulni. Balázs Márton minden szünet előtt felkészítette diákjait a gyűjtésre. Erről így emlékezik késő öregkorában írott beszámolójában: „Az első nyolc esztendő alatt (1893–1901 között – Sz. J.) nem volt egyetlen kisebb vagy nagyobb szünet sem, amikor gondos előkészítő előadásaim és írásbelileg is sokszorosított emlékeztetőim alapján gyűjtést ne végeztünk volna.”⁸ Ezekből az írásbelileg is sokszorosított kérdőívekből, útmutatókból az átvizsgált anyagban egyet sem találtam. Egy korábbi időszakból, főiskolás éveiből való kérdőív van a levéltári anyagban, amelyről azonban nem derül ki, hogy ő állította-e össze vagy készen kapta. Címe *Ethnographiai szempontból a gyűjtésre vonatkozó kérdésre*.⁹

⁵ Balázs 1941.

⁶ Balázs 1891.

⁷ Incze 1997. 14–16.

⁸ Balázs 1941.

⁹ A kérdőív az Állami Levéltár sepsiszentgyörgyi fiókjában 76/360 jelzet alatt található.

Balázs Márton 1896-ban felutazott Budapestre a millenniumi ünnepekre és az ott látott néprajzi kiállítások, a millenniumi falu megtekintése megerősítette abban, hogy jó nyomon jár. Ekkori útját igazolja a kedves emlékei között megőrzött, kiállításokra szóló belépőjegye.

A független fiatalember, a kedves, megnyerő tanáregyenység nagy háttal tudott lenni diákjaira. Az oly nagy lelkesedéssel végzett munka értelmét, célját gyermekként még nem látták pontosan, de a rokonszenves tanár kérése és a lehetőségekhez mért csekély anyagi ellenszolgáltatás fokozta a gyűjtőkedvet. A fentebb már idézett öregkori visszaemlékezésében erre így utal: „Az 1901-es évben a[z] SzNM részére is rendeztünk egy karácsonyi gyűjtést szétosztván a tanulók között a M[úzeum] által küldött 64 koronát. Ezzel a pénzzel begyűlt 380 db ethnográfiai tárgy, éspedig 339 db bokálykancsó, 1 római tál, 1 pisztoly, 20 ékített kályhacsempe, 1 villa, 1 festett üveg, 4 tányér, két ágyúgolyó, Kossuth-bankók stb.”

Az elindított folyamat évről évre több tárgyat, régi iratot, szokáslejegyzést eredményezett. Az összegyűjtött anyagból két hétig tartó kiállítást rendezett már 1900-ban. A fentebb említett visszaemlékezésében erről így ír: „Az 1900 évben már, és (természetesen pénzáldozatok mellett) akkora és olyan változatos anyag volt már összegyűjtve, hogy az 1900. évi, Kézdivásárhelyen megjelenő Székelyföld 47. és 48. számaiban kihirdettem egy ethnographiai kiállítás megrendezését és megnyitását és erre a Város és a Vidék közönségét meghívtam. Ez a kiállítás a polgári fiúiskola rajztermében és egy nagy osztályteremben volt. Július 17–30-ig volt nyitva és elég nagy érdeklődés mellett folyt le.”¹⁰

A fiúiskolai tanári működése idején végzett gyűjtésről egykori diákja így emlékezik: „Mondhatom, régen volt olyan mélyen szántó lelki élményben részem, mint aminőben az *Elet- és korrajz visszaemlékezések* olvasása ringatott. Igaz megindultsággal mélyedtem el minden sorába, hiszen abban nem csak egy kiválóan értékes, magyar polgári iskolai tanár és igazgató küzdelmes munkássága, elért eredményei bontakoztak ki lelki szemeim előtt, de a magam gyermekkorának is színesen szép emlékei elevenedtek meg. Újra átéltem azokat az időket, amikor falusi iskolástársaimmal Karatna és Felsőtorja községekben bokálykorsókat, régiségeket és hímestojásokat gyűjtöttünk. S milyen örömmel, milyen szeretettel, mennyi lelkesedéssel! Kétségkívül azért, mert mesteri kéz gyűjtötte fel kis szívünkben a gyűjtögetés vágyát s érezte meg annak nagy népi és nemzeti jelentőségét.

Természetesen, mi akkor a nagy munkának csak parányi részét tekinthettük át. Szinte szédít hát most a rengeteg anyag katalógusszerű felsorolása is, hátha még a mögötte rejlő munka mennyiségét is mérlegre vettém.”¹¹

¹⁰ Balázs 1941.

¹¹ Ilyefalvi Rákosi Zoltánnak, az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület elnökének, Balázs Márton egykori tanítványának levele 1941. december 22-én, az SzNM irattárában, 1261. sz.

Balázs Márton életében a 19. század utolsó esztendeje nagy fordulatot hozott, nagy feladat elé állította és ez kissé háttérbe szorította a gyűjtőmunkát, de nem szakította félbe. A tanulók ebbe a foglalatosságba évről évre valósággal belenevelődtek.

A kinevezésétől eltelt hat esztendő alatt Balázs Márton olyan pedagógiai sikereket ért el, hogy a fiúiskola megüresedett igazgatói állását a három jelölt közül a tantestület egyöntetű döntése alapján ő nyerte el.

1899-ben a városban már 21 éve működő Jótékony Nőegylet két évtizede dédelgetett álma, egy polgári leányiskola létrehozása váratlan adományszegélyek révén megvalósult. A kölcsönkért tantermekben meginduló új intézmény igazgatójává szintén Balázs Mártont nevezték ki. Egy éven keresztül mintaszerűen vezette mindkét intézményt. Igaz, hogy tanítást nem vállalt. A néprajzi-népköltési gyűjtést a leányiskolában is elindította. 1905-ben ismét kinevezték a fiúiskola igazgatójának is. Bármennyire nagy munkabírású ember volt, Balázs Márton bölcsen belátta, hogy két iskolát vezetni egy ember erejét meghaladó feladat. Kérte a felettes hatóságoktól a fiúiskola igazgatói tisztségéből való felmentését, amelyet példaértékű pedagógusi és adminisztrációs munkájának elismerésével négyszeri kérés után 1910-ben meg is kapott, és ettől kezdve a számára oly kedves leányiskola ügyét tartotta legfontosabbnak. 1900-ban az iskolát létrehozó Nőegylet titkári teendőit is elvállalta. Ez a munka közelebb vitte őt az oly nagyra becsült Cserey Jánoséhoz, akit a Nőegylet már 1880-ban az elnöki tiszttel betöltésének „nehéz és díszes méltóságára” jelölt.¹²

Balázs Mártont az idegenektől ódzkodó Kézdivásárhely rövid idő alatt befogadta és intézmények, szervezetek igyekeztek megnyerni minden jó ügynek. Ő pedig igen ritkán utasított vissza bármilyen kérést. Igazgató elődjének minősítése a következőket tartalmazza: „Hat évi együttműködés alatt alkalmam volt a nevezett tanító úr sokoldalú ismereteiről, korrekt és folyékony irányáról, fáradhatatlan szorgalmáról és munkaképességéről, valamint feddhetetlen jelleméről meggyőződést szerezhetni. Tanítványai ragaszkodását, valamint kartársai megbecsülését és szeretetét, nemkülönben előljárói és a nagyközönség elismerését teljes mértékben kiérdemelte és állandóan bírja.”¹³

A polgári leányiskola, amelynek igazgatója lett, intézményként létezett ugyan, de épülete nem lévén, a fiúiskola termeiben folyt a tanítás. Az évente egy-egy osztállyal szaporodó iskola számára égető szükségletként fogalmazódott meg a saját épület, az otthon megteremtésének nagy feladata. A reálisan gondolkodó, gazdasági ügyekben is jártas igazgató belátta, hogy az iskolát a Jótékony Nőegylet báljai, hangversenyei, fillérestélyei nem tudják fenntartani. Egyetlen biztató és járható utat az államosítás jelenthetett. 1901-ben kérték, de igenlő választ csak 1904-ben kaptak rá. A

¹² Balázs 1901. 5.

¹³ Erdélyi Károly 1899 júliusában kiadott bizonyítványa a Hagyatékban.

jelentős összegű állami támogatás reményében elkezdődött az iskola épületegyüttesének tervezése, kivitelezése és ez teljes embert kívánt. Balázs Márton minden idejét, energiáját erre fordította és a néprajzi-népköltési gyűjtés egyre jobban háttérbe szorult. A tanulókat azonban, főleg a szorgalmas leányokat nem lehetett leállítani, és az iskolában a már kialakult hagyomány, a gyűjtés folytatódott. A tanulók a megtalált néprajzi tárgyakat, régi könyveket, iratokat továbbra is hozták.

Balázs Márton egyik kedvenc kutatási területe a tojásírás volt. Az iskolában hagyománnyá alakult, hogy a húsvéti vakációról visszatérő tanulók magukkal hoztak két (egy pár) írott tojást. Ha addig számára ismeretlen mintát látott, a tojást a gyűjteménybe helyezte el, ha nem, szétosztotta a tanulók között.

Az iskolaépítés gondoljai miatt a számára oly kedves és gyümölcsöző munkáról, a néprajzi-népköltési gyűjtésről kénytelen volt lemondani és ezért a fél évszázad múltán kiadott könyvében az adatgyűjtés lezárásaként az 1905-ös évet jelöli meg.¹⁴ Balázs Márton módszere a néprajzi gyűjtésben nem annyira a személyes munka, a terepjárás, hanem a gyűjtetés volt. Az 1890-ben elindított Ethnographia is használta a gyűjtetés módszerét. Főleg a kezdeti időszakban sok tanító, tanár, pap közölt helyi jellegű anyagot a folyóiratban. Balázs Márton egyetlen helyszíni gyűjtésről számol be könyvében 1898-ból, a táplálkozásról szóló fejezetben. Ez egy néhány napos gelencei tartózkodás volt és az erről szóló feljegyzés nem annyira a táplálkozás, hanem az életmód és a gyermeksors vonatkozásában érdemel figyelmet.¹⁵

Amint már fentebb idéztem, Balázs Márton gondosan felkészítette tanulóit a gyűjtésre. A begyűjtött tárgyak (bokályok, csempék, varrottasok, tojások) mintaanyagát ő maga is rajzolta és tanítványaival rendszeresen rajzoltatta.¹⁶ A tanulók által leírt anyagot gondosan megőrizte még az első világháború és menekülés viszontagságai között is, azonban könyve megjelenése után nem tudjuk, hogy mi lett a lejegyzések sorsa, mert az eddig feltárt anyagban egyetlen ilyen jellegű darabot sem találtam. Amennyire gondos, pedáns ember volt és minden apróságot (pl. vonatjegyeket, fuvarleveleket, étlapokat stb.) is megőrzött, nehezen hihető, hogy megsemmisítette volna. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy halála után szóródott szét, semmisült meg vagy legjobb esetben lappang valahol. A szépen, gondosan rendszerezett kéziratgyűjteményt 1941 májusában Holló Ernő újságíró még látta.¹⁷

¹⁴ Balázs 1942.

¹⁵ Uo. 137.

¹⁶ Kézdivásárhelyen Feketéné Páll Rebeka nyugalmazott tanítónő birtokában van egy ebből az időből származó album, amely bokályok színes rajzait tartalmazza. – Sz. J.

¹⁷ Holló Ernő cikke a Székely Nép 1942. május 3-i számában: *Egy sepsiszentgyörgyi házban Kriza János munkája folytatódik.*

Balázs Márton emberpróbáló, megfeszített szervező és irányító munkája eredményeként 1911. május 11-én nagy ünnepség keretében avatták fel a polgári leányiskola épületegyüttesét, amely vízvezetékével és gázvilágításával az ország legmodernebb iskolái közé tartozott. Ma, 2001-ben ez a három épületből álló együttes az Apor Péter Mezőgazdasági Iskolaközpontnak ad otthont.

A szépen induló iskolát és a tekintélyes mennyiségű tárgyi néprajzi anyagot megviselte az első világháború. Az elmenekült igazgató tíz hónap után hazatért és hozzákezdett, most már kisebbségi sorsban, iskolája helyreállításához és 1928-ig, nyugdíjba vonulásáig mintaszerűen vezette tovább az intézményt. 1928-ban, nyugdíjazása után idült gégebántalmaira gyógyulást remélve, orvosai tanácsára költözött el a szeles Kézdivásárhelyről Nagyváradra. Itt azonban idegennek, gyökértelennek érezte magát és 1937-ben visszaköltözött Háromszékre, Sepsiszentgyörgyre. Felújította kapcsolatait a Székely Nemzeti Múzeummal, tagja lett a múzeum ügyvezető tanácsának, gyűjteményét rendezgette. Az anyag kiadásának lehetősége már az intenzív gyűjtés idején, a századfordulón felmerült. Erre biztatta őt dr. László Ferenc múzeumőr és anyagi támogatást ígért ifj. Gödri Ferenc polgármester.¹⁸ Ezt a lehetőséget az iskolaépítés miatt nem tudta kihasználni, később a háború okozta gondok-bajok hiúsították meg a kiadást. Váradról való hazatérése után dr. Herepei János múzeumőr többször felvetette az anyag kiadásának szükségességét, de Balázs Márton kisebbségi sorsban ezt kivihetetlennek látta és a felkérést, biztatást elhárította. El kellett jönnie 1940 szeptemberének, a második bécsi döntésnek ahhoz, hogy a 76. évét taposó nyugalmazott tanár dr. Herepei János nyomatékos felkérésére kötetbe szerkessze a fél évszázada heverő anyagot. 1942 szeptemberére nyomdakészen állott a kézirat és a kiadást támogatta az akkori közoktatási minisztérium, Sepsiszentgyörgy városa és annak országgyűlési képviselője. A Jókai nyomda adta ki a könyvet 1942 decemberében. Kilenc ív, azaz 145 lapnyi a terjedelme és 600 példányban jelent meg. A kötet címe: *Adatok Háromszék vármegye néprajzához*. A címlapot követő első lapon a középkori nyomtatványok terjedelmes címeire emlékeztető aprólékos felsorolással jelzi a könyv tartalmát: **A Háromszék vármegyei húsvéti írott tojások és népszokásokról néprajzi tanulmány s ebben, valamint a pünkösdi, karácsonyi, az ó- és újévi, aprószentek napi, a vízkereszi, a betlehemes és más gyermekjátékok fejezeteiben 330 népies vers, rigmus és énekek, továbbá a Háromszék vármegyei székely nép életének összes megnyilvánulásait érintő és felölelő s e munka további 18 más fejezeteiben fellelhető, több mint 1600 néprajzi feljegyzéseinek gyűjteménye.**

A fejezetcímek felsorolását fontosnak tartom, mert a kiadvány ma már ritkaságszámba megy és csak szakkönyvtárakban található meg.

¹⁸ Balázs 1942. 3.

- I. Bevezető rész
- II. A Háromszék vármegyei húsvéti írott tojások és népszokásokról. Néprajzi tanulmány¹⁹
- III. A pünkösdi ünnepi népszokások²⁰
- IV.a. A karácsony ünnepéről és a karácsonyi szent énekek és rigmusok
- IV.b. Karácsonyi tréfás versek és rigmusok
- IV.c. Karácsonyi gyermekversek
- IV.d. A karácsonyi „Betlehemes játékok”
- V. Az ó- és újesztendő
- VI. Az aprószentek napja
- VII. A vízkereszt napja
- VIII. A karácsonyi és ó-, újévi babonák és népszokások
- IX. Szerelmesek. Eljegyzés, házasság, megkötés, eltasztás, lakodalom
- X. A kisgyermek
- XI. A házi- és más állatokról
- XII. Az időjárásról
- XIII. Betegségek és azok gyógyítása
- XIV. Gonosz, boszorkány, kísértet, szépasszony
- XV. Kincs, pénz, szerencse
- XVI. Gazdasági növények és fák
- XVII. Halál
- XVIII. Előjelek, álmok
- XIX. Farsangolás
- XX. Tréfák. Sírfeliratok
- XXI. Gyermekjátékok
- XXII. A Háromszék vármegyei székely nép mivel és hogyan élelmezi magát? Ételek
- XXIII. A Háromszék vármegyei székely népviseletről. Ruházat²¹
- XXIV. Befejező szavak

A könyv első fejezete a szerző tanáros pedantériájára jellemzően pontos elszámolás a tárgyi anyag gyűjtéséről, sorsáról, adományairól.

A sokat ígérő fejezetcímek meglehetősen vázlatos, érintőleges leírások a témákról. A tárgyalás sorrendje is eléggé önkényes, rendszertelen, ugyanúgy, mint a műfaji besorolás. Például a találós kérdéseket a *Tréfák. Sírfeliratok* című fejezetbe sorolja; a hiedelmeket szétszórva több címszó alatt találjuk; a gyógymódokat, hiedelmeket, babonás cselekvéseket nem választja szét.

Bár a tanulók által gyűjtött anyagot közli, a gyűjtők nevét csak néhány esetben, főleg a terjedelmesebb leírások után tünteti fel.

¹⁹ Először megjelent az SzNM 1901-es Értesítőjében.

²⁰ Ezt a fejezetet Ágner Béla, Balázs Márton tanártársa írta.

²¹ Ez az írása megjelent 1908-ban a *Székelyek naptárában*, valamint 1909-ben Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete* című munkájának második kötetében.

A XXIII. fejezet, a háromszéki viseletek tárgyalása is felületes, és esetleges összehasonlítások a csíki viselettel. A fejezet legértékesebb része az, amely Kézdivásárhely polgári viseletéről szól, és amelyet a századfordulón még élőben láthatott vagy korábbi adatokat még kaphatott erre vonatkozóan idősebb emberektől.

Könyvének címe *Adatok Háromszék vármegye néprajzához*, azonban a gyűjtőpontok kiválasztása a vármegyén belül nem volt előre megtervezett. Attól függött, hogy melyik településről volt gyűjtésre vállalkozó tanulója. Könyvében összesen 70 helynév fordul elő. Ezek közül nem háromszéki 8 és főleg összehasonlító adatként említi. Tehát 62 háromszéki település szerepel, amelynek zöme Kézdivásárhely vonzáskörzetébe esik, de találunk orbai-, sepsiszéki és erdővidéki falvakat is. A felsorolt 70 helysége név 217-szer fordul elő a különböző adatok származási helyeként. Vannak, amelyek csak egyszer jelennek meg. Az első helyen 15 előfordulással a Kézdivásárhellyel szomszédos Nyujtód áll. Két esetben csak kistáji megnevezés fordul elő: Kézdi-orbai járás, Kézdi járás. A 62 háromszéki helynév merőben ellentmond dr. Faragó József ama 1957-es kijelentésének, hogy: „Balázs Márton könyvében a XIX–XX. század fordulójának népköltészete van megörökítve, de szintén csak néhány műfaj, s főleg csak Kézdiszékből.”²² Orbaiszékből 14, Sepsiből és Erdővidékről 15 helysége név szerepel. A Balázs és a Konsza gyűjteményének helyneveit összevetve 26 egyezést találunk.

Annak ellenére, hogy könyvének bevezetőjében a tanulók munkájára hivatkozik, a gyűjtők nevét mindössze hat esetben jelöli meg: K. L. kezdőbetűk Torjáról egy gyermekjáték leírása után, és Sigmond Ida, Tamás Béla, Csutak Ferenc, Barthos Gábor, Szabó Dénes és Kanyó Gyula nevét a terjedelmesebb lejegyzések előtt.

Az adatközlők neve mindössze két esetben tűnik fel: öreg Szócs József Csomakőrösről és „Szabó József nevű öreg székely írása” megjelöléssel egy kézdisárfalvi tréfás dal után.

A néprajzi lejegyzésben oly fontos szempont, a fonetikus írásmód csak elvétve jelenik meg.

Az 1942-ben már meghaladottnak számító eljárás, a szövegek megszerzése nála még mindig előfordul.

A verses szövegek közreadásában, bizonyára takarékosági okokból, a verssorokat nem egymás alá, hanem vonalkával elválasztva egymás után írja, lapszélről lapszélre.

A szokásokhoz tartozó énekek szövegváltozatait nem közli, csupán a kezdősorral utal a századfordulón általánosan ismert szövegre és dallamra, amint azt több szöveg alatt „általánosan ismert” megjelöléssel tünteti fel.

²² Konsza 1957. 8.

Kottát egyáltalán nem közöl, bár zenei hozzáértése volt, hiszen Bartalus István tanítványaként két évet a zene szakon is elvégzett. Ezt könyvének bevezetőjében így indokolja: „Úgy a karácsonyi szent énekeknél, mint a bethlehemes játékok s többi nagy ünnepek és gyermekjátékok énekeinél is gyakran jutott eszembe, hogy ha ezelőtt negyven évvel a dallamok felvételére is alkalmas felvevő készülékek a rendelkezésemre állhattak volna, mennyivel nagyobb és terjedelmesebb értékű volna az itt feljegyzett és több száz darabból álló, elég gazdag anyag. De sajnos, akkor még az ilyen eszközök kezdetleges, kevésbé ismeretes, költséges és nehezen beszerezhetőek voltak. A több száz ének szövegének feljegyzése és megmentése a falvak megnevezésével együtt reávezető út lesz a jövőben bárki részére, a dallamfelvételek eszközölhetőségére is.”²³

A fentiekben megfogalmazott, remélt cél azonban igen ritkán valósult meg, mert az utána következő gyűjtők munkái nem az ő század eleji tevékenységének folytatásai voltak, hanem egy-egy műfaj vagy valamelyik kistáj vagy település jól meghatározott, körvonalazott kutatását jelentették. A 19–20. század fordulóján végzett gyűjtés és a későbbi munkák között szinte teljességgel lehetetlen a szálakat összekötni. Ő maga is jól érzi, hogy a gyűjtés és a publikálás között eltelt fél évszázad alatt a népelet olyan változásokon ment át, hogy az általa közreadottak csak igen ritkán gyűjthetők újra.

Lehet, hogy adatai között sok az emlékező jellegű gyűjtés, amely a századfordulónál korábbi állapotot őriz, már csak az idősebb nemzedék darabokra hulló emlékei voltak. Ezt bizonyítják a gyűjteménybe felvett szövegtöredékek, „ezelőtt” megjegyzéssel kezdődő rövid magyarázatok.

Könyvét szerényen *Adatok Háromszék vármegye néprajzához* címmel teszi közzé, mintegy ezzel is érzékeltetve, hogy munkája távolról sem teljes. Minden fogyatékosága ellenére a maga módján úttörő munka és nem véletlen a szakirodalomban a forrásként való megjelölése.

A könyv fogadtatása kedvező volt és a szétküldött tiszteletpéldányok nyomán hatvannégy visszajelzést kapott, amelyeket gondosan számba vett, jegyzéket készített róluk. A nagyrészt elismerő, szokványos köszönőlevelek között külön szint képviselnek az egykori tanítványok gratulációi. A könyvre vonatkozó értékesebb kritikák közül kettőt kell kiemelni, amelyek érdemben méltatják a könyvet. Egyik a dr. Balassa Iván szakszerű elemzése²⁴, amely módszeres, igen szigorú és minden észrevétele máig is helytálló. A könyv anyagának gyűjtése és a megjelenés közötti fél évszázadot figyelembe véve így ír: „Az itt közreadott dolgozatok már ezelőtt negyven évvel elkészültek, azóta pedig sokat haladt a néprajztudomány módszere. Tehát Balázs Márton munkáját olyan szemmel kell néznünk, mintha már a század elején megjelent volna.” A 76 éves korában elsőköny-

²³ Balázs 1942. 54.

²⁴ Balassa 1943. 93–94.

ves szerző érzékenységre és a munka úttörő jellegére való tekintettel Gunda Béla néhány soros főszerkesztői megjegyzést közöl Balassa recenziója után, méltányolva Balázs Márton jó szándékú törekvését.

A másik említésre méltó recenzió, amelyről a szerzőnek nem volt tudomása, a pályakezdő folklorista Faragó József tollából jelent meg.²⁵ A könyv fogyatékoságait jól látja, felsorolja, de úttörő, hézagpótló szerepét ő is hangsúlyozza. „Igaz, hogy a gyűjtésben és elrendezésben egyenetlenségek vannak; nem közöl dallamokat sem; sok darabja a műköltés terméke s vallásos énekei szinte kivétel nélkül az Egyház hivatalos énekkincséből valók; az is igaz, hogy a lejegyzés néhol pontatlan és tökéletlen, de létezett-e századunk elején olyan néprajzi mű, mely a mai tudományos kívánalmaknak megfelelő színvonalra tudott volna emelkedni?... Balázs Márton munkájának jelentősége, hogy úttörő, sőt napjainkig minden fogyatkozásai ellenére a háromszéki szellemi néprajz egyetlen kimerítő forrása.”

A két recenzió idézett részeit összevetve, a Balázs Márton szerény gyűjteményének mentségére szolgálhat a gyűjtés és a megjelenés közötti fél évszázadnyi idő.

A könyv kiadásának anyagi gondjain végigküzdvé magát, Balázs Márton nagy elégtétellel nyugtázta a tiszteletpéldányok nyomán érkezett visszajelzéseket.

Több gyűjtött anyag volt a birtokában, mint amennyi a kötetbe bekerült. Ezt a Hagyaték egyik kötetének belső borítójára ragasztott, gépelt címjegyzék is bizonyítja. Sajnálattal jegyzi föl melléje, hogy mennyi mindennek kellett kimaradnia könyvéből a terjedelmet szigorúan meghatározó anyagi okok miatt.

A könyv kedvező fogadtatása, a hivatalos, a baráti, a kollegiális, a tanítványi elismerések, amint írja „nem csak bearanyozták öreg napjaimat, de soha nem is gondolt boldog érzésekkel fizettek nekem”.

A könyv sikerén felbuzdulva, a birtokában lévő gyűjtött anyagból egy második kötetet is tervezett és ajánlott fel a sepsiszentgyörgyi Jókai Nyomdának és igenlő választ kapott rá.²⁶ Ennek alapján tudjuk, hogy mit tartalmazott volna:

1. 25 db még soha, sehol nem közölt húsvéti rigmus és 70 híres tojásíró neve községeikkel
2. Egymással gúnyolódó községek
3. Egyes emberek és családok tréfás és gúnynevei
4. Régi székely füstös könyvek fedeléről
5. A három Opur (Bálványosvár urai). Néprege. Régi kézirat
6. Virágnyelv 91 virágról
7. Az arany abc

²⁵ Faragó 1944. 39–40.

²⁶ Szabó 1997. 100.

8. A háromszéki székely nyelvsajátosságok, szók, szólások és eredeti kifejezések
9. Leánykérés, eljegyzés és lakodalom a székelyeknél
10. Három db bethlehemes játék

A nyomdának történt felajánlást élete 81. évében tette. A kiadásra nem került sor, mert a levélváltás után másfél hónappal, 1948. július 25-én Balázs Márton meghalt. A tervezett kötet anyagának hollétééről nem tudunk.

Balázs Mártonnak a 19–20. század fordulóján gyűjtött és az első világháború előtt két részlettanulmányban közzétett anyaga csupán ízelítő abból a gazdagságból, amely akkor fellelhető volt. A gyűjtött anyag fél évszázad elteltével látott nyomdafestéket. A szerkesztésben és a megírásban jól láthatók a szerző magas életkorából, szellemi állapotának hanyatlásából adódó hibái. Ez különösen jól érzékelhető az első világháború előtt írott, a kötetbe felvett két írása és a könyvében szereplő fejezetek összevetéséből.

Balázs Márton másik nagy hiányossága a szakirodalom hézagossága, szegényes ismerete. Gyér számú utalásai eléggé esetlegesek, annak ellenére, hogy az *Ethnographia* című folyóiratot iskolája számára megrendelte, amelyben 1940-ig már igen nagy számú publikáció és jelentős szakirodalom látott napvilágot, de a kötet ennek ismeretéről nem árulkodik.

Mai szemmel, a megjelenés után egy fél évszázaddal a könyv fogyatékoságai még szembetűnőbbek. A kis példányszámban való megjelenés miatt nem szolgálhatott forrásul az 1970–1989-es időszakban, a Megének-lünk, Románia mozgalom idején, amikor sok helyi hagyományt elevenítettek fel, gyűjtöttek és alkalmaztak színpadra egy-egy helység pedagógusai.

Az, aminek szánta, nyomravezetőnek egy későbbi, korszerűbb technikával történő újragyűjtés „reá vezető útjának” igen kis részben valósult meg.

Az úttörő hálátlan feladatára vállalkozott és ez munkájának legfőbb érdeme. Kedves, nagyon tisztelt tanárának, Hermann Antalnak 1918-ban felvetett gondolatát, miszerint „a székely néprajz megírása nagyon fontos és sürgős székely közügy”, Balázs Márton a maga eszközeivel így igyekezett előmozdítani.²⁷

Szakirodalom

BALASSA Iván

1943 Balázs Márton: Adatok Háromszék vármegye néprajzához. *Ethnographia*. Budapest, 93–94.

BALÁZS Márton

1901 *A kézdivásárhelyi államsegélyes és nyilvánossági joggal felruházott polgári leányiskola Értesítője az 1899–1900 és 1900–1901-ik iskolai évekről, kapcsolatosan az iskolát létesítő és fenntartó Kézdivásárhelyi*

²⁷ Balázs 1942. 12.

- Jótekonny Nőegylet 23 éves múltjának (1878–1901) történetével.*
Kézdivásárhely.
- 1891 Szilágysági néprajzi adalékok. *Ethnographia*. II. 200–209.
- 1941 *Élet és korrajz féle visszaemlékezések* (kézirat az SzNM irattárában, 264. jelzet). Sepsiszentgyörgy.
- 1942 *Adatok Háromszék vármegye néprajzához*. Sepsiszentgyörgy.
- FARAGÓ József
- 1944 Írók és művek: Székely néprajz. *Pásztortűz*, 1. Kolozsvár, 39–40.
- INCZE László
- 1997 A Kézdivásárhelyi Múzeum rövid története. In: INCZE László (szerk.): *Emlékkönyv a Kézdivásárhelyi Múzeum 25. évfordulójára*. Sepsiszentgyörgy, 6–36.
- KONSZA Samu
- 1957 *Háromszéki magyar népköltészet*. (Szerk. FARAGÓ József) Marosvásárhely.
- KÓSA László – FILEP Antal
- 1983 *A magyar nép táji-történeti tagozódása*. Budapest, 106–107.
- MNL – Magyar Néprajzi Lexikon
- 1979 II. kötet (szerk. ORTUTAY Gyula). Budapest. 479.
- SZABÓ Judit
- 1997 Balázs Márton emlékezete. In: INCZE László (szerk.): *Emlékkönyv a Kézdivásárhelyi Múzeum 25. évfordulójára*. Sepsiszentgyörgy, 88–103.